

PEDAGOGIKA. PSIXOLOGIYA. METODIKA. PEDTEKNOLOGIYA

БАДИЙ ТАСВИРДА КОМПОЗИЦИОН ЯХЛИТЛИК ТУШУНЧАСИ

А.Алдабергенов – катта ўқитувчи

Ажсиниёз номидаги Нукус давлат педагогика институти

Таянч сўзлар: расм, композицион яхлитлик, ранг, тасвир, симметрия, ассиметрия, параллеллик, горизонталь, вертикаль, диагональ, чизик, доғ.

Ключевые слова: рисунок, композиционная яркость, цвет, изображение, симметрия, ассиметрия, параллельность, горизонталь, вертикаль, диагональ, чертёж, пятно.

Key words: figure, composite luminance, color, picture, symmetry, asymmetry, parallelism, horizontal, vertical, diagonal, drawing, spot.

Расм чизишни ўқитиш методикасининг расмининг яхлитлиги ва унинг белгилари, аломатлари тўғрисидаги масалалар ўқув адабиётларида кам ўрганилган. Уларда асосан нарса – буюмдаги асосий, характерли, ўзига хос томонларини кўриш қобилияти, маҳорати, шунингдек, ранг-тусларнинг, пропорционалликлари ва бошқа муносабат, мутаносибликларини кўра библиш тўғрисида айтилади. Бунда асосий эътибор шаклнинг яхлитлиги, бутунлигига қаратилади.

Лекин нарса – буюмнинг шакли бу хали тасвир компонентларидан биридир. Тасвирнинг композицион яхлитлиги тўғрисида гапирилар экан, биз расмининг барча элементларининг бирлиги, хусусан, у бажарилган қоғоз формати, унда жойлаштирилган буюмларнинг ўзаро алоқадорлигидан тортиб, то фазовий, истикболли, конструктив ранг-тусларгача бўлган мутаносибликларни тушунамиз [1].

Қуйида биз шаклнинг яхлитлиги тўғрисида сўз юритганда фақат тасвирнинг бутун мутаносиблигини назарда тутамиз. Сабаби, агарда расмда тасвирланган предметлар фазовий муҳит билан боғланмаган бўлса, шаклнинг яхлитлиги ёки умуман тасвир ҳақида сўз юритишга ҳожат йўқ.

Ундай бўлса тасвирда яхлитлик, мутаносиблик нима? У расмдаги барча қисмдаги бўлақларнинг ягона умумий шаклга, ягона ғояга, ягона режага бўйсундирилганлигида. Яхлитлик тушунчасида объект барча компонентларининг ички бирлиги назарда тутилади ва англашилади.

Тасвирдаги яхлитлик масаласининг баъзи қирралари, айрим томонлари Ч.Ахмаров, 1.1. Н.Н.Волков, 2.2. Ж.Изентаев, 3.3. П.П.Ростовцев, 4.4. сингари олимлар ва услубиётчиларнинг, рассомларнинг асарларида таҳлил қилинган [2].

Бадий тасвирда ҳар бир элемент ҳаракатларининг умумий режасига, ягона мақсад – ғоянинг образли ифодалилигига бўйсунити лозим. Бадий асар ғояси ички мазмуни, унинг моҳияти бу бадий композиция яхлитлигининг ташкилий ибтидосидир. Яхлитлик мазмунининг бу ташкилий омили Б.Азимова, 5.5. томонидан аниқланган. У Яхлитликнинг алоқалар мазмуни билан боғлиқлигига қараб учта турини кўрсатади.

1. Манба яхлитлиги содда яхлитлик

2. Шакл, конструкция бутунлиги – яхлитликнинг анча мураккаб тури, сабаби энди у қисмларнинг ўзаро бўйсунитишни таъминлайди.

3. Композицион яхлитлик тасвирдаги асосий ва иккинчи даражали унсурларни таъмин қилади [3].

Яхлитликнинг учинчи тури ўзида бутунлиқнинг барча турини жамлаб, мазмуни, асосий мезони бўлган ягона композицион яхлитликни ташкил этади. Демак, яхлитлик – бадий композициясининг ажралмас таъини унинг яшаш шакли. Шу боисдан композиция тузилиши тўғрисида гапирганда, биз, албатта, яхлитлик тузилиши ҳақидаги масалага ўтамиз. А.Азимованинг тадқиқотида композиция ва яхлитлик ажралмас бирлик сифатида талқин этилади. Б.Азимованинг таъкидлашича: «Яхлитлик картинадаги композициянинг асосий бирламчи белгисидир».

Композициянинг мақсади унинг мазмуний яхлитлигидадир.

Е.В.Шорохов композициянинг хусусиятлари тўғрисида ёзар экан, унинг қуйидаги қонуниятларини кўрсатади: «Бутунлик қонуни бу бўлинмаслик, уйғунлик, бетакрорлик, типиклаштириш қонуни характерли типиклиги, янгилиги, муҳит, вазият, ҳаракатлар вақти:

контрастлар қонуни – ҳажм, ранг-тус, ёруғ ва соя томонларни муносиб бўёқлар воситасида кўрсатиш, катталиқ, характер, симметрия ва асимметрия контраслари композиция барча воситаларининг ғоя мазмунига бўйсунити қонуни» [4].

Бундан ташқари Е.В.Шорохов улар орасидан композициянинг қуйидаги усул ва воситаларининг қоидаларини ажратиб кўрсатади: Ритм, сюжетли композицион марказ, симметрия, ассиметрия, параллеллик, горизонталь, вертикаль, диагональ, чизик, ийрих, доғ, тўғри чизикли, фазовий ва ранг – тус перспективаси.

Бутунлик қонуни композициянинг барча қонунларини ягона қонунга бадий картина ҳамма компонентларининг мазмуний тузилиши бирлиги, ўзаро алоқадорлик, мутаносиблигига бирлаштиради.

Илмий адабиётлар тахлилига таянган ҳолда тасвирий санъат мутахассислиги талабаларини ўқитиш, ўргатиш вазифаси, масаласи билан боғлиқ бадий тасвир яхлитлигига қуйидагича таъриф – тавсиф беришни тавсия қилиш мумкин: Яхлитлик – бу тасвирий санъатнинг ифода воситалари орқали композиция мазмунини очишга йўналтирилган бадий тасвир, барча компонентларининг ўзаро боғлиқлиги ва композицион ташкилий бирлигидир.

Диалектик мантқ нарса ёки ижтимоий ҳодисаларни унинг атроф- муҳит, борлиқ билан боғлиқликда ва унинг ривожланишида, тараққиётида ўрганишни талаб қилади.

«Диалектика ва замонавий тузум тадқиқотлари – деб ёзадилар И.В.Булауберг ва З.Г.Юдин, - ҳар яхлит тизимда бутун алоқалар занжирини кўрсатади»1. Бу алоқалар, муносабатлар умумий характер касб этади. Универсал, сабаб – оқибат, функциональ – генетик, функционалшга (ёки вазифага бўйсундирилган), тартибли, бошқарувчи. Бу алоқа муносабатларнинг барчаси бадий тасвирда ҳам ўз аксини топади.

Универсал алоқалар қонуний, объектив алоқаларни ташкил этади. Бу алоқалар ўзаро тасвирда мақсадга мувофиқ намоён бўлади. Масалан: шакл ва ийрих алоқадорлиги, фигура (шакл) конструкциясининг кийим кийиниш билан алоқадорлиги ва ҳоказо.

Универсал алоқадорлик сифатнинг умумий бирлиги: ритм, симметрия, аналогия, шунингдек, қарама – қарши сифатларнинг бирлиги: ёруғлик контрастида, ранг, шакл, асимметрия ва бошқаларда намоён бўлиши мумкин.

Функциональ – генетик алоқадорлик бир ҳодисанинг ўзгаришида намоён бўлади. Функциональ – генетик алоқадорлик бадий асар ёки оддий тасвир устидаги иш жарёнида юзага келади. Масалан: бир предмет ранг – тусининг ўзгариши бошқа предметларнинг ранг – тусининг ўзгаришига олиб келади [5].

Натура ҳаракат ёки пластикасининг ўзгаришини идрок этишда, қайта жойлаштиришда юз беради. Баъзи элементларнинг ўзгарилиши бошқаларнинг бариси картина, расмнинг умумий ғоясига бўйсунди. Бу ерда умумийликнинг хусусийликда такрорланиши, тамойилида намоён бўлади.

Сабаб-оқибат алоқадорлик бир ҳодисанинг бошқасида юзага келиши сабабидан намоён бўлади. Масалан: ранг – тус муносабатлари ёруғлик манбаининг жойлашишига боғлиқ бўлади. Перспектив чексизлик муносабатлар кўриш нуктасининг танланиши билан боғлиқ бўлади.

Фигуранинг расмдаги анатомик таҳлили унинг маконда, ракурсда қандай жойлашганига боғлиқ бўлади. Тасвирланаётган ёки танланган сюжетга боғлиқ равишда масштаб, формат, ранг – тус кўриниши ва бошқалар аниқланади.

Тартибли тузилиш алоқадорлиги композициядаги ҳар бир элементнинг аҳамияти ва ролида кўринади. Бу алоқадорлик, биринчи навбатда, расм мазмуни билан боғлиқдир.

Ўқув машғулотида натюрмортни кўяр экан, ўқитувчи натюрмортдаги асосий характерли предметларни, бутун гуруҳни бирлаштириб турувчи яхлитликни кўрсатишга ҳаракат қилади. Предметлар шаклларининг конструкция таҳлилида асосий ва иккинчи даражали деталларни ажратиш мумкин. Хусусан, конструкция таҳлили учун «катта» шакл тушунчаси асосий, бош белги ҳисобланса, инсон характери ифодалиги учун асосий булолмайди, аксинча, шаклнинг жузъий белгилари бош мезон бўлади.

Кўриниш алоқадорлиги фаол шакллар унча фаол бўлмаганларни бўйсундиришида намоён бўлади. Фаол элементлар иш мазмунининг ёрқин ифода этилишига ёрдам беради. Масалан: портретдаги характерли кирралар фаол берилиши, ифода қилиниши лозим. Предметни тўғри чизикда тасвирлашда, фаол чизикларда тасвирлашда фаол чизиклар бу олд пландаги линиялар бўлиб, улар узокқа кетаётган чизикларга қараганда ёрқинроқ ва бир қанча йирикроқ тасвирланади. Олис пландаги йириклар предметга нисбатан фаол кўринмаслиги ва тасвирланиши

керак. Масалан, инсон юзида кўз ўзининг ифодалилиги ва маънодорлиги билан ажралиб туради. Кўпгина холларда талабалар асосий диққат эътиборни шунга қаратиб, ўнинг маънодорлигини бошқа тана аъзоларига нисбатан масофа узоклигини ҳисобга олмасдан ҳажмини катта қилиб чизибди. Демак, портрет чизигида кўзнинг маънодорлиги ифодаланмасдан қолади. Шу боис, у бошқа тола аъзоларига нисбатан катта кўриниб қолади [6].

Функциональ иш (вазифага бўйсундирилган) алоқадорликни тараққиёт, ривожланиш, ҳаракат ва вақтни ифодаловчи сифатида кўрсатиши мумкин. Аниқроғи, ҳаракатни мазмуний сюжетининг алоқадорлигида кўриш мумкин. Расмдаги нарса ва ҳодисалар ҳаракатсиз бўлганлиги сабабли бундай ҳаракат бевосита кўрсатилмайди. Шу боис расмдаги ҳаракатни, вақтини, ҳодисаларнинг контекстдаги ички моҳияти орқали аниқ ҳаракатнинг фазаси сифатида ифодалаш, тасвирлаш мумкин.

В.А.Фаворский расмда ҳаракатнинг вақтини тасвирлашнинг 4 та усулини кўрсатди. Булар:

1. Ҳар хил вақтни ва ҳар хил маконни бир қоғозда ифодалаш
2. Жисмоний ҳаракатни тасвирлаш
3. Бир тасвирда бир неча ҳар хил вақт бўлақларининг бирлашиши
4. Ҳар хил қоғозда ҳар хил вақтдаги ҳодисаларни тасвирлаш

Демак, расмда вақт ва ҳаракат восита кўринишида эмас, балки мазмуний алоқадорликни тасаввур этиш даражасида тасвирланади.

Кўринадики, таърифлар, тавсифланган алоқадорликларнинг типлари шартлидир. Чунки кўпгина алоқадорликлар расмдаги элементларнинг ўрни ва ролига боғлиқ турлича тушунилиши мумкин.

Одатда, биз расмни таҳлил қилар эканмиз, фақат бирлик, умумийликнинг қисмларда такрорланиши, ҳажм мутаносиблиги ҳақида гапирмасдан, балки бу муносабатларни биз функционал йўналишда: ранг – тус, пропорциональ, конструктив расмдаги роли билан боғлиқлигини кўрсатиш катта аҳамиятга эга [7].

Адабиётлар

1. Азимов Б. Натюрморт тузиш ва тасвирлаш методикаси. –Тошкент: «Ўқитувчи», 1984.
2. Булатов С. Ганчкорлик, наққошлик ва ёғоч ўймакорлигига оид атамалар изоҳли луғати. –Тошкент: «Мехнат», 1991.
3. Ералин К., Абдирасулов С. Художественно – профессиональная подготовка студентов средствами изобразительного искусства. -Казахстан- М.: «Прометей», 1991.
4. Инагамов А., Раджапов О., Абдирасулов С. Тасвирий санъатда бошланғич билим асослари -Тошкент: 1992.
5. Мекешев Б., Набиев М. Алемнинг жети керемети. Алматы:
6. Азимова Б. Расм чизишнинг ўргатиш методикаси. -Т.: 1976.
7. Қадирходжаев Мактабда бадий безаш ишлари. -Т.: «Ўқитувчи», 1991.

РЕЗЮМЕ

Муаллиф ўз мақоласида расм чизишнинг ўқитишда самарали усуллардан бири сифатида композицион яхлитликни аниқ мисоллар билан таҳлил қилган. Таҳлил жараёнида В.А.Фаворскийнинг келтирган усуллари таърифланади. Ваҳоланки, бадий тасвирда композицион яхлитлик тушунчаси катта аҳамиятга эга эканлиги тасдиқланади.

РЕЗЮМЕ

Автор статьи анализирует композиционную целостность как один из эффективных подходов в обучении рисованию. В процессе анализа описываются методы В.А.Фаворского. в результате подтверждается большое значение композиционной целостности в художественном описании.

SUMMARY

The author of the article analyzed the compositional integrity as one of the effective approaches in teaching drawing. There have been analyzed the methods of V.A.Favorskiy that proved a great importance of the compositional integrity in the artistic depicting process.

БАҲС-МУНОЗАРАНИНГ ЎҚУВЧИ КАМОЛОТИДА ТУТГАН ЎРНИ

Ш.А.Алланазарова - катта ўқитувчи

Бердақ номидаги Қорақалпоқ давлат университети

Таянч сўзлар: баҳс-мунозара вазияти, ҳамкорлик, маънавий-ахлоқий меъёрлар, мунозара жараёни, ўқув мунозараси, мулоқот, диалог, ўқитувчи, ўқувчи.

Ключевые слова: спорно-дискуссионный процесс (дебат), взаимоотношение, духовно-моральные нормы, дискуссионный процесс, учебная дискуссия, общение, диалог, учитель, ученик.

Key words: debate, mutual relations, the norms of spirituality and morality, process of discussion, teaching discussion, communication, dialogue, teacher, learner.

Ўқитувчи ўқувчиларга ўқилган асар ҳақида баҳс-мунозарага киришишни таклиф қилганда у, биринчи

навбатда, ахборот алмашилиш, фикрлар айирбошлашни назарда тутади. Бундай фикр